

הוויכוח הזה הוא ויכוח ישן. כבר נשמעו בו כמעט כל הנימוקים נגד התפיסות הללו, וגם ההתפתחות ההיסטורית סתרה את רוב ההנחות של האנטי־ציונים. לעומת זאת, אני מוצא חשיבות רבה בדיון על ההשקפה הפוסט־ציונית המחייבת, זו שאיננה אנטי־ציונית, הרואה בציונות תנועה לאומית יהודית ומחייבת את השגיה - אולם דווקא משום כך, באורח דיאלקטי, הגיעו בעלי עמדה זו למסקנה כי הודות להשגיה סיימה הציונות את תפקידה ההיסטורי בתור תנועה פוליטית והגיעה לטוף דרכה במובן האידאולוגי. השקפה זו מזכירה את העמדה שנקט דוד בן־גוריון בשנות החמישים לגבי התנועה הציונית. היא מתחזקת לנוכח התפתחויות צנטריפוגליות ביחסים שבין ישראל והתפוצות מחד גיסא ולנוכח הסיכוי להסדר שלום במזרח התיכון מאידך גיסא.

לפוסט־ציונות השוללת יש פחות או יותר משנה סדורה הדוחה את הלאומיות היהודית, ולעומת זאת הפוסט־ציונות המחייבת היא יותר הלוך רוח פוליטי ופסיכולוגי, פרגמטי ומציאותי. התפיסה השוללת היא נחלתה של קבוצת אינטלקטואלים אליטיסטית, ואילו זו המחייבת היא הרבה יותר עממית ורחבה, ולפיכך גם יותר משמעותית מבחינת הרעיון הציוני בתקופתנו. בירור השאלות המעסיקות את הפוסט־ציונים' המחייבים הוא בירור חשוב, מפני שהוא נוגע במישרין ובעקיפין לאופיה של מדינת ישראל ולקיומו הקולקטיבי של העם היהודי לעתיד לבוא. בירור זה עשוי להיות פורה במובן האינטלקטואלי ולהזין את המחשבה הציבורית, שכן הוא ניצב על בסיס ההכרה החיובית בהשגיה הציונות וההסכמה כי הציונות, במשמעותה ההיסטורית, הגיעה אל רוב יעדיה ועל כן היא ניצבת בצומת דרכים. התפתחות זו אכן מחייבת לבחון אם הציונות עדיין נחוצה למדינת ישראל ולעם היהודי.

אולם לפני כן יש לבחון את התנועה הציונית במלוא הקפה כתופעה היסטורית, שכן רק מתוך כך אפשר להגיע למסקנה על התאמתה להווה ולעתיד. בחינה זו של הציונות ראוי שתיעשה בשלושה מעגלים: השוואה לתנועות הלאומיות האחרות בנות זמנה; עיון במגמות הפנימיות השונות שהתרוצצו והתנגשו בתוכה; ובדיקה של מערכת הקשרים בין מדינת ישראל והתפוצות. דיון מקדים כזה יאפשר לנו אפוא לשקול את משמעותם של שלושת המעגלים הללו מבחינת תוקפו של הרעיון הציוני לזמננו.

את המעגל הראשון, ההשוואתי, אפשר לבחון על פי כמה אמות מידה או מאפיינים.

א. כמו כל התנועות הלאומיות באירופה, הציונות היתה מיעוט בקרב עמה; אומנם המיעוט הגדול יחסית מבין הזרמים הפוליטיים בקרב יהדות מזרח אירופה, אבל בכל זאת מיעוט. ובין התנועות הלאומיות באירופה, היא היתה החלשה מכולן. חולשתה המיוחדת נבעה לא ממעמדה בקרב המוני העם - דווקא בקרבם מוכח שהשפעתה היתה גדולה - אלא מן הכורח להתמודד עם משימות ששום תנועה אחרת לא נתנסתה בהן, כמו הכורח ליצור ריכוז טריטוריאלי ולשנות כליל את המבנה הכלכלי־חברתי.

ב. התנועות הלאומיות באיטליה, בבלקנים, בצ'כוסלובקיה ובפולין נזקקו לסיוע של מעצמות בעלות אינטרסים אימפריאליים, וגם הציונות נזקקה לסיוע כזה; אלא שתלותה של הציונות באימפריה הבריטית היתה שונה ובעלת אופי מיוחד. השוני נבע מכך שהעלייה לארץ-ישראל היתה האמצעי הראשי במאבק להגדרה עצמית לאומית והעלייה היתה תלויה לחלוטין בממשלת בריטניה. אופיו המיוחד של מאבק זה נקבע במערכת הקשרים המיוחדת בין התנועה הציונית וממשלת בריטניה, שהתאפיינה במילוי הבטחות והפרתן במציאות המשתנה.

ג. בהעדר ריכוז טריטוריאלי יהודי במולדת ההיסטורית, הציונות היתה האידאולוגיה הלאומית הרוחנית ביותר מבין האידאולוגיות הלאומיות באירופה. באורה פררוקסלי דווקא בה התממשה התפיסה הלאומית של דובנוב, שלא קיבל את השקפת עולמה, אם כי לא שָׁלַל את הרצון להקים מרכז יהודי בארץ-ישראל. אולם שלא כמו דובנוב, הציונים הבינו כי בלי מרכז טריטוריאלי שישפיע על הגולה היהודית, אין עתיד לקיומה של אומה יהודית בחברה ההולכת ונעשית חילונית.

ד. בהעדר מסגרת טריטוריאלית מגדירה במובן הלאומי נוצר בציונות יחס מיוחד כלפי הדת היהודית, אותה מסגרת אוטונומית קהילתית של האומה היהודית. מצד אחד היא היתה קשורה אליה בתור תופעה היסטורית ותרבותית יותר מכל תנועה לאומית אחרת; ומצד שני, היא התאפיינה בשאיפה לחולל מהפכה מן היסוד בקיום היהודי. התנהל אפוא בתוכה מאבק קשה בין הכוחות המניעים החילוניים, הרדיקליים, לבין הכוחות המשמרים המסורתיים.

ה. הרדיקלים של חוגים שונים בציונות לבש גם אופי אוטופי. מבחינה זו המשיכו בציונות את המסורת של הרדר הגרמני, מציני האיטלקי, מיצקביץ הפולני וגם מסריק הציכי. אוטופיות לאומי זה היה בעל תוכן אוניוורסלי בולט, אולם בציונות, מפני הסיטואציה ההיסטורית של העם היהודי, לבש האוטופיות אופי חברתי ומעשי. וכך, הכלים האוטופיים שנועדו לבניין החברה, כגון ההתיישבות השיתופית, היו במרוצת הזמן גם לאמצעים במאבק הלאומי.

ו. יחודה של הציונות בקרב התנועות הלאומיות באירופה גרם לכך שנמזגו במסכת הרעיונית שלה הן יסודות המחשבה המודרניסטית והן יסודות המכונים בִּשְׁגֶרֶת הלשון העכשווית יסודות 'פוסט-מודרניסטיים'. היא היתה מודרניסטית בהשקפתה הרציונלית, בבטחונה בתהליכי קדמה אובייקטיביים. מכאן אמונתה בדמוקרטיה, בליברליזם, בסוציאליזם ובלאומיות הומנית. אופטימיזם מודרניסטי זה חפף את כל הזרמים בציונות – מן הרוויזיוניסטים, דרך תנועת העבודה ועד 'ברית שלום'. בו בזמן ניכרה בה גם השרמה של הגישה 'פוסט-מודרניסטית' במתן פירוש סובייקטיבי למציאות היהודית. ככל שנתברר כי אמות המידה ה"אובייקטיביות" המודרניות להגדרה לאומית תואמות באופן חלקי בלבד את המציאות היהודית והתבלט בכך יחודה הלאומי, כן גבר בציונות הפירוש הסובייקטיבי למציאות זו. פירוש זה היה חזק יותר ומשמעותי יותר ממקביליו בכל תנועה לאומית אחרת בת זמנה של הציונות, ולכן נושאי הדגל של המודרנה, כמו המרקסיסטים והליברלים הרדיקליים, התנגדו לציונות בתקיפות קנאית כל כך. כאמור, קנאות זו שבה עתה לתחייה.

השוואה בין הציונות ובין תנועות לאומיות אחרות באירופה מלמדת שני דברים: היא מוכיחה את גודל השגה של הציונות, על אף חולשתה האובייקטיבית, אולם ניכרות מהשוואה זו גם נקודות התורפה של הציונות, החושפות אותה לביקורת של הפוסט־ציונות השוללת. יתר על כן, ההשוואה מאפשרת להבין מדוע הציונות היא תנועה ורעיון הנתונים במשבר מתוזרי. לא פעם בתולדותיה של התנועה הציונית נתלו סימני שאלה 'פוסט־ציוניים' מעל לראשה, התעוררו שאלות קיומיות שגרמו להטלת ספקות עמוקים מבפנים, בתוך התנועה עצמה, ואף חיוקו את מתנגדי הציונות היהודים.

המשברים בתנועה הציונית הם מעין פרשות־דרכים בתולדותיה. התקופה של חיבת־ציון נסתיימה במשבר ההנהגה והמעשה, שראשיתם עוד בתחילת שנות התשעים. פינסקר נפטר ב־1891, תוך תחושה של אכזבה מיסיוני ההתיישבות היהודית בארץ־ישראל. דעיכת הגל השני של העלייה באותה שנה עצמה (עקב ההגבלות שהטילה הממשלה העות'מנית) כאילו באה לאשר את הלוך רוחו הפסימי.

הופעתו המלהיבה של הרצל ב־1897 נסתיימה בפולמוס קשה סביב רעיון ההתיישבות באוגנדה ובמות המנהיג אחרי שבע שנות פעולה בהסתדרות הציונית. גם ימי הזוהר של הציונות הווייצמנית – מהצהרת בלפור בשנת 1917 עד הקמת הסוכנות היהודית ב־1929 – הגיעו לקצם במשבר מדיני עמוק שנתגלע עם ממשלת בריטניה ובמחלוקת קשה שחצתה את התנועה הציונית, ובסופו של דבר אולץ וייצמן להתפטר מנשיאות התנועה.

בימי הסער והפרץ של שנות השלושים זרמה עלייה גדולה לארץ־ישראל וההתיישבות פשטה על פני כל הארץ; אולם הם נגמרו בפולמוס החלוקה, שאיים על שלמותה של התנועה הציונית, ובמדיניות 'הספר הלבן' של שנת 1939, שנבעה ממגמה לסגת מהתחייבויותיה של ממשלת בריטניה כלפי התנועה הציונית ואף להקים בארץ מדינה פלשתינית. בהמשך לכך בא חוסר־האונים האובייקטיבי שגילתה התנועה הציונית בתקופת השואה. לא היא ולא הארגונים היהודיים האחרים לא היו מסוגלים להציל את היהודים, אולם אי־יכולת זו היתה תמורה במיוחד מבחינתה של הציונות, שבאה לייצג את העניין הלאומי הכולל אך היתה חסרת יכולת לשנות אותו.

אחרי מלחמת העולם השנייה התגייסו יהודי ארצות־הברית בהמוניהם למאבק המדיני למען הקמת המדינה ולסיוע כספי לקליטת העלייה הגדולה בעקבות הקמתה; אולם באמצע שנות החמישים הסתיימה התגייסות זו בתחושת אכזבה הדדית ובאווירה של הצטננות היחסים בין ישראל לתפוצות, והלוך רוח זה נמשך עד מלחמת ששת הימים.

גם ארבעים שנותיה של המדינה עמדו בסימן של משברים תקופתיים, אולם קיים הבדל מהותי בינם לבין אלה שקדמו להקמתה. המשברים הקודמים נגרמו עקב חולשתה של התנועה הציונית ובגין הנסיבות המדיניות, שלא היה בכוחה לשנותם;

ואילו המאוחרים נובעים באורח פרדוקסלי דווקא מהשגיה. יתר על כן, המשבר נעוץ בהשג הכפול של הציונות ושל יהודי התפוצות ב־בומן.

בשני הדורות האחרונים, כאשר הציונות נעשתה להשגו הקיבוצי הגדול ביותר של העם היהודי בכל תולדותיו, הגיעו יהודי הארצות החופשיות להשגים אינדיווידואליים שעד כה לא נודעו כמוהם בהיסטוריה של התפוצה היהודית. שתי תופעות אלו אינן סותרות זו את זו בהכרח, אבל במצבים היסטוריים מסוימים צץ ומתגלה ניגוד ביניהן. כך, למשל, ההשג הקיבוצי של הקמת מדינה והשמירה על קיומה למול שכנים עוינים נהפך לנטל המכביד על הפרט, ואילו ההשג של הפרט לא תמיד עלה בקנה אחד עם צרכיו של הכלל ולעתים אף סתר אותם.

העלייה הגדולה של שנות החמישים חוללה מהפכה ולראשונה בתולדות ישראל אוחדו יהודי מערב ומזרח במוקד העשייה ההיסטורית היהודית; אולם היא גרמה לשינוי תרבותי של פני החברה בישראל ומציאות זו, המתבטאת באורח החיים ובאיכותם, מטרידה רבים בישראל ובתפוצות המבקשים לבסס את החברה היהודית במדינת ישראל על מיטב המסורת התרבותית של המערב.

זאת ועוד: מדינת ישראל היא מעין 'מקלט פתוח', אם כי לא תמיד בטוח, לכל פרט או קיבוץ יהודי שבמצוקה, והדבר מעמיד אותה באורח מתמיד בפני המבחן הערכי של העלייה: כאשר יהודים שואפים להצלחה אישית ומעדיפים להגר לארצות־הברית במקום לעלות לישראל, מועם זוהרה של הציונות ונפגע שמה של המדינה; וכך קורה דווקא משום שהמדינה הציונית מקיימת את רצונו המשותף של העם היהודי בדבוקתה בחוק השבות.

ולבסוף, דווקא הצלחתה של הציונות להחזיר לעם היהודי את מרכזו המדיני והרוחני היא המעוררת ציפיות גדולות מהציונות וממדינת ישראל בקרב אותם היהודים המצליחים שמחוץ לגבולות ישראל - ולפתחן של אותן ציפיות רובצות גם האכזבות העמוקות.

אכזבות אלו הן עדיין מנת חלקו של מיעוט בלבד מבין יהודי התפוצות. הן באות לידי ביטוי, רעיוני בעיקר, בערעור על עקרונ מרכזיותה של ישראל בהוויה היהודית. מעשית פירושה של מגמה זו הוא שינוי כיוונו של המאמץ היהודי הקיבוצי, שהיה עד כה צנטריפֿטלי (דהיינו: מכוון כלפי ישראל ולמענה), כדי לפתח מרכזים יהודיים אחרים לצד ישראל ושווים לה במעמדם. אומנם כאמור הרעיונות האלה אפיינו עד כה מיעוט בלבד, אך אין לזלזל בהם משום הסכנה הטמונה בהם.

בשלב זה יש בהם קסם דובנוביסטי. נראה כאילו המהלך ההיסטורי בא לאשש את השקפתו של ההיסטוריון הדגול בדבר ריבוי מרכזים יהודיים ונדידתם ממקום למקום לאורך כל ההיסטוריה; אולם כיום היהודים משולבים ומעוררים במידה רבה מאוד בתרבות של ארצות מגוריהם, ובמציאות חברתית כזאת הדינמיקה של רעיונות כגון אלה עלולה עד מהרה להיות התפתחות מנאודובנוביזם למעין נאו־בונדיזם, שמשמעו ערעור הדרגתי של ההכרה בדבר קיומו של עם יהודי אחד על בסיס עולמי; ובסופו של דבר תהליך זה מועד להתגלגל לכדי ביטול כל יסוד קיבוצי־יהודי בחיי היהודים בתפוצות, כלומר לחיסול עצמי של התפוצות בתור ישויות יהודיות. לשון אחר: מגמה

רעיונית זו לא תביא לפריחתה של אוטונומיה תרבותית יהודית בתפוצה, כפי שגרסו שמעון דובנוב או מנהיגי 'הבונד', אלא תגרום להשתלבות מוחלטת של הקיבוצים האתניים היהודיים בהברה הפלורליסטית של ארצות מושבם עד לכדי אובדן המכנה המשותף הלאומי שלהם. רעיונות אלו, המאפיינים במהותם את הפוסט־ציונות השוללת, הם נחלת מייעוט אינטלקטואלי האוחז בהם במודע ועל יסוד הנמקה אידאולוגית, אולם הם גם מבטאים נטייה סמויה ואפילו לא־מודעת בקרב המוני היהודים בתפוצות ובישראל.

לנוכח התפתחותה של מגמה זו במציאות היסטורית יהודית חדשה, העומדת בסימן הצלחה כפולה: מדינת ישראל ריבונית ותפוצה חופשית, עולה השאלה אם עדיין נחוצה אידאולוגיה ציונית.

שאלה זו מביאה אותנו אל אחת הסוגיות המרכזיות להבנתם של שורשי התנועה הציונית ורעיונה. ראוי לתת את הדעת לשאלה עד כמה תנועה זו היא תוצאה של כורח המציאות ועד כמה היא פרי של רצון ובחירה. הציונות צמחה מתוך סיטואציה היסטורית מסוימת במזרח אירופה, על הקשריה היהודיים והכלליים, ואם אומגם היא אינה אלא תולדה של אותה סיטואציה, אכן נשאלת השאלה עד כמה היא עודנה תקפה או רלוונטית גם כיום, במציאות שונה לחלוטין.

אין ספק שהציונות צמחה מתוך מצוקתם המדינית והכלכלית של יהודי מזרח אירופה והיא אכן הושפעה רבות מן האידאולוגיות הלאומיות והחברתיות שרווחו במאה הי"ט באירופה. אולם לא רק הכורח או הסביבה התרבותית הם שקבעו את מהותה וגורלה; עובדה היא שהכורח והמצוקה הובילו את המוני המהגרים היהודים ממזרח אירופה לארצות־הברית ולא לארץ־ישראל. ההתעוררות הלאומית באירופה השפיעה אם כן על היהודים לא רק בכיוון הציוני.

יתר על כן, ללאומיות היהודית היו גם ביטויים אחרים, כמו הטריטוריאליזם, אשר שאף לייסד מדינה יהודית במקום מתאים יותר מארץ־ישראל על פני כדור־הארץ. האוטונומיזם, פרי רוחו של דובנוב, קרא לייסוד אוטונומיה תרבותית יהודית במרכזים היהודיים בגולה. אפילו למפלגת 'הבונד' (המפלגה הסוציאלי־דמוקרטית היהודית האנטי־ציונית) היתה תפיסה לאומית־סוציאליסטית משלה.

יחודה של הציונות מבין המגמות ההיסטוריות, האידאולוגיות והתנועות האלה היה טמון בעקרון הבחירה שהיא הציבה למול המצוקה היהודית; כלומר היא פירשה את המצב לא על דרך ההשלמה עם התהליך האובייקטיבי באמצעות קונְקְרטיבות שונות, כגון ארגון ההגירה הסטיכית, גיבוש האוטונומיה הארגונית בתוך התהליך הלאומי הכללי או שמירה על התרבות היהודית בחברה שאחרי המהפכה הסוציאליסטית, אלא על דרך הבחירה הרצונית. היא הציבה חלופה לכל הדרכים הללו להתמודד עם המצוקה היהודית, והחלופה הציונית היתה מבוססת על רצונם הבוחר של היהודים.

עיקריה של בחירה זו היו שיבה אל המולדת ההיסטורית בארץ־ישראל, התערות בקרקע והשתלטות על כל תחומי הכלכלה, מאמץ ליצור רוב יהודי בארץ ולהחיות את השפה העברית כדי שתהיה לשונו הלאומית של העם. כל אלה עמדו בסתירה לתהליכים שהתפתחו באורח אובייקטיבי במציאות של העולם המודרני: ההגירה

ההמונית זרמה אז מארצות חקלאיות אל ארצות תעשייתיות; המוני בני־אדם עברו מן הכפרים אל הערים; ואצל היהודים גברו המגמות להשתלבות חברתית־תרבותית בארצות מגוריהם או בארצות שהיגרו אליהן.

מכאן אפשר ללמוד כי על פי מהותה הציונות אינה רק פרי המציאות, אלא גם ב־זמן גילוי של מרד כנגד המציאות. מרידה זו התבטאה ברעיונותיה ובמעשיה גם יחד. מתיישביה התמימים של העלייה הראשונה היו מורדים – הם בחרו בדרך הקשה של יסוד מושבות ודחו את הדרך הקלה יותר של חיים עירוניים בצד היישוב היהודי הוותיק בעריה השונות של ארץ־ישראל. אחריהם באו האקטיביסטים הצעירים בני העלייה השנייה, שיצאו להיאבק למען 'עבודה עברית' בסתירה לכל היגיון כלכלי. בעקבותיהם ובהדרכתם מימשו בני העלייה השלישית את רעיון הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי, הן בייסודה של הסתדרות העובדים הכללית, שהיתה שונה מכל ארגון פועלים אחר בעולם, והן בהקמתה של תנועת ההתיישבות השיתופית. כמעשים אלו הם מרדו במציאות בשם האוטופיה ויצרו דגם של אוטופיום ריאליסטי, שנהפך לכות חברתי מניע ובונה ובסופו של דבר גם תרם במידה מכרעת להקמתה של מדינת ישראל. עם המורדים הציונים למול המציאות יש למנות את המורים מחדשי השפה העברית, שהשרישו את הלשון הלאומית בקרב בני העם במאמץ ממושך, וכן גם את מנהיגי התנועה הציונית, שידעו להשתמש באמצעים לא־שגרתיים כדי להפוך חולשה אובייקטיבית לכוח מדיני סובייקטיבי.

מרדנותה של הציונות מבליטה פרדוקס: התנועה שהחזירה את העם היהודי אל ההיסטוריה עשתה זאת על ידי רצון ואמצעים שהיו במידה רבה יהודיים בהקשרם ההיסטורי. לפיכך לא שינויי הזמן והמקום הם שיקבעו בסופו של דבר את גורלה של התנועה הציונית, אלא רצונם ושאיפותיהם של היהודים. אולם קביעה זו אינה עונה על השאלה הקרדינלית: האם הציונות ררושה ליהודים במצבם הנוכחי? ונראה לי שאפשר לענות עליה רק אחרי שנעמיק מעט בהבהרת המהות הרעיונית הבסיסית של הציונות.

מראשיתה, מתקופת חיבת־ציון, היתה הציונות תנועה אידאית פלורליסטית שהצליחה לרכז בתוכה, על בסיס של הסכמה אפשרית, זרמים רעיוניים סותרים וקבוצות פוליטיות מנוגדות זו לזו: מאמינים ולא־מאמינים, מדיניים ומעשיים, סוציאליסטים ובורגנים, ליברלים ובעלי נטיות טוטליטריות. עקרונות המרד הציוני היו בסיס הפשרה שהיתה מוסכמת על דעת רוב אלה שנטלו חלק בתנועה: השיבה לארץ־ישראל, מולדתו ההיסטורית של העם היהודי; יצירת רוב יהודי בארץ־ישראל כביטוי לשינוי במעמדו ההיסטורי של העם וכערובה לכך; יצירת כלכלה יהודית גורמלית למען עצמאותה ואי־תלותה של החברה הלאומית; תחיית הלשון העברית והתרבות היהודית.

מעבר לאלה נחלקו בתוכה הדעות סביב כל השאלות הרעיוניות והפוליטיות. לא היתה דעה אחת אפילו בשאלת היחס כלפי הגולה היהודית והערכתה. לכאורה, מאחר שהציונות התכוונה להקים חברה שתהיה היפוכה של הגולה, אפשר לצפות כי היא

תשלול באופן מוחלט את הגולה; אולם לא כך קרה. הציונים טענו כי מכוח עצמה הגולה לא תוכל להתקיים לאורך ימים בתור ישות בעלת זהות יהודית; אולם לא היתה דעה ציונית אחידה באשר לגורלה של הגולה. על כך כבר נחלקו בדעותיהם אחד העם ותאודור הרצל. אחד העם חיפש דרך לקיים את אופיה היהודי של הגולה, משום שלא האמין בהיעלמותה הפיזית; ואילו הרצל גואש מרעיון השתלבותם של היהודים בחברה האירופית ועל כן גרס כי ראוי שרובם המכריע יצאו ממנה.

אומנם הציונות ההרצליאנית, בנוסחיה השונים, היתה לקו השליט בתנועה הציונית עד הקמת המדינה, אולם לגבי עתיד הגולה גברה דווקא השקפתו של אחד העם במגוון פירושה. רוצה לומר: בסופו של דבר הזרמים השונים בציונות, מן המתונים ועד האקטיביסטיים והרדיקליים, ראו בעלייה לארץ-ישראל פתרון מעשי רק לחלק מן העם היהודי.

יתרה מזאת: התביעה ליצור ריכוז טריטוריאלי ורוב יהודי בארץ-ישראל כלל לא הותנתה בעלייתו של רוב העם היהודי. הגישה לגולה בתודעה הציונית היתה תמיד סלקטיבית. הציונים התייחסו קודם כל למצוקתה של יהדות מזרח אירופה. יהודי מערב אירופה ובמיוחד יהודי ארצות-הברית לא נחשבו מועמדים לעלייה; ואילו יהודי אסיה ואפריקה באותה עת לא היו נתונים בסכנה, להערכת ההנהגה הציונית, ואובייקטיבית, על פי מעמדם של היהודים בארצות אלה, זו אכן היתה הערכה מציאותית. בשנות השלושים, כאשר גברה המצוקה של יהודי אירופה, דיברו וייצמן וגרינבוים על יציאתם של מיליון עד שני מיליון יהודים מיבשת זו. ערב מותו, בשנת 1940, חזה ז'בוטינסקי מדינה יהודית בת חמישה מיליון אזרחים יהודים בצד כשני מיליון ערבים. אחרי ועידת בילטמור (1942) קרא בן-גוריון להתכונן לעלייתם המידית של שני מיליון פליטי מלחמה יהודים למדינה היהודית העתידה לקום; אבל בשנות החמישים הוא כבר לא היה בטוח אם אכן יתגשם החזון בדבר קיבוץ הגלויות עד כמה שמדובר ביהודי ארצות-הברית.

יחד עם זאת היתה טבועה בציונות 'שלילת גולה' איכותית, שנבעה הן מן ההערכה הציונית המהותית לגבי החיים הגלויים והן מן החלופה שהציונות קיוותה להציג להם. אחד העם שלל את ההתבוללות התרבותית וכינה אותה 'עבדות בתוך חירות' - כך הוא אפיין את מצבם של יהודי ארצות המערב החופשיות. וייצמן ביקר את העדר האסתטיות בהווייתם של יהודי מזרח אירופה. ז'בוטינסקי שלל את החיים הגלויים, שאין בהם הדר או גאווה עצמית. תנועת העבודה שללה את המהות הספילית של החיים היהודיים בגולה, את חוסר הפרודוקטיביזציה ואת התלות הבלתי-מכובדת בסביבה.

להוציא את הרצל, 'שלילת הגולה' שאפיינה את הציונות היתה יחסית ולא מוחלטת; היא היתה קשורה לזמן ולמקום. על כן אין לקבל את היפוכה של 'שלילת הגולה', את 'שלילת הציונות' על יסוד הטענה כי לנוכח אי-התחללותה העצמית של התפוצה אחרי קום המדינה, אין עוד תוקף לאידאולוגיה הציונית. דעה זו, המעמידה את הרעיון התפוצתי למול הרעיון הציוני, מדגישה את יחסי השלילה ההדדית שביניהם. עם זאת יש להדגיש: אין משמעותה של השקפה תפוצתית זו התנגדות

למדינת ישראל או אפילו ביטול ערכה; ההפך הוא הנכון: הקשר אל המדינה היהודית נהפך ליסוד לטענה נגד הציונות.

מאז שקמה מדינת ישראל התהדקו הקשרים בינה ובין יהודי התפוצות, על אף הקשיים והתהפוכות שאפיינו את הקשרים הללו. גם כיום ישראל היא עדיין עניינם הציבורי המרכזי של יהודי התפוצות ולדידם היא מעין 'דת'. אולם יחד עם הזדהות עמוקה זו רווחות גם ההשקפה העיונית והנטייה הטבעית להפריד בין ערך המדינה לערכה של הציונות מבחינת האינטרס היהודי. ואומנם ההפרדה בין המדינה הריבונית לבין ההסתדרות הציונית (שחברים בה אזרחי מדינות אחרות) היא הכרחית מטעמים מדיניים, אולם ההבחנה בין המדינה היהודית לבין האידאולוגיה הציונית היא מלאכותית ובלתי-נכונה.

הצירוף היהודי-ציוני מובנה במהותה של המדינה ובא לידי ביטוי בחייה היומיומיים; שכן היא מסגרת לאומית-טריטוריאלית המבטיחה את רצף החיים היהודיים על קבטיהם החילוניים והדתיים כאחד ומקיימת את ערך הערבות ההדדית, בהיותה מקלט פתוח לכל היהודים הנתונים במצוקה. מרכזיותה של המדינה בתודעתם של היהודים - בדאגתם לעתידה ובטענותיהם כלפיה, בתמיכה שהם מושיטים לה ובהסתייגותם ממנה - מחזקת את האחדות והזהות היהודית, והרי האחדות היהודית היא היסוד הראשון של הציונות, כפי שקבע בזמנו הרצל. אין לזלזל אפוא בטענתם של יהודי התפוצות כי מסירותם למדינה היא מידה ציונית ואין לראות בה גילוי של צביעות.

לכאורה, תמיכתם הבלתי-מותנית כמעט של יהודי התפוצות במדינת ישראל מוכיחה את תקפותה של האידאולוגיה הציונית גם בימינו; שהרי אפשר להניח כי הזדהות זו נובעת מצורך פנימי שלהם על הרקע הכללי של ההתפתחות האובייקטיבית בזמננו. יש בזה אמת, אולם לא כל האמת: אומנם צורך זה להזדהות עם ישראל נובע מהווייתם המיוחדת של יהודי המערב, מהתלבטותם בשאלת חירותם המעודדת התבוללות ונישואי תערובת; אבל אין בהזדהות שלהם עם ישראל אותו יסוד של מרד מודע ורצון בוחר שהיה לדגלה ולסמלה של הציונות. רוצה לומר, יהודי המערב חיים היום בחברה המיוחדת מקום של כבוד לדת היהודית ואף מעניקה מעמד לגיטימי לקבוצות האתניות השונות. הפלורליזם האתני נהפך לגורמה תרבותית-פסיכולוגית בארצות החופשיות, וכך דווקא הוא נעשה דרך להתבוללות בחברה הכללית, דרך שונה מזו שהיתה מקובלת בעבר. מעתה אין עוד הכרח להמיר את הדת או להתכחש לתרבות היהודית כדי להיכלל בחברה הכללית. להפך: השמירה על מידה של יחוד אתני היא-היא הדרך המכובדת והמקובלת להשתלבות המוחלטת. המשכה של מגמה זו יהיה אובדן האופי היהודי-המסורתי.

המגמה האתנית בקרב היהודים היא ביטוי לתהליכים האובייקטיביים המתרחשים בחברה הכללית ולא התמרדות כנגדם. תהליכים אלו עלולים לגרום לסטייה מתודעת האחדות היהודית ומרעיון המרכז בארץ-ישראל, כפי שהוא נתפס היום, אל תורת המרכזים של דובנוב וממנה אל האידאולוגיה של הריכוזים נוסח 'הבונד' ואף לסמיצה

כמעט גמורה של יהודי התפוצות. כל הרוצה למרוד באפשרות זו, במגמה זו, חייב אפוא לבחור בציונות.

כדי לבחון עד כמה הציונות נחוצה לשם קיומו של הכלל היהודי העולמי, עלינו לברר לעצמנו את מידת התאמתה למשימה זו, ואפשר לעשות זאת באמצעות בחינת מהותו של 'הפרקסיס הציוני' או מתוך התבוננות בציונות בתור תנועה הפועלת בהיסטוריה. ייאמר מיד: הציונות מעולם לא היתה אמונה דתית או דוקטרינה אידאולוגית, אם כי יסודות כאלה אפיינו קבוצות אידאולוגיות רבות בציונות. הציונות היתה תמיד היפוכן של הקנאות והדוקטרינריות. כוחה היה דווקא בכישרון להתאים את רעיונותיה למציאות המשתנה וביכולת לבחור את האמצעים להגשמת רעיונותיה ולבנות את הכלים לשם כך; וכל זאת בלי לאבד את המסרה העיקרית שהיא חתרה אליה. במשך שלושה דורות - מאז חיבת־ציון ועד הקמת המדינה - היא שינתה פנים ומגמות, בלי לסטות מדרכה. כך באה הציונות המדינית במקומה של חיבת־ציון; הציונות הקונסטרקטיבית בראשותו של חיים ויצמן, זו שהוגשמה בעיקר באורחותיה של תנועת העבודה הסוציאליסטית, שלטה בתנועה הציונית בשנות העשרים; אחריה, בתקופת החירום מאמצע שנות השלושים, עיקר עניינה של התנועה הציונית הוקדש למאבק על קיומו של היישוב, שנהפך למערכה למען הקמת מדינה; ומאז שנוסדה מדינת ישראל, הציונות היא תנועה שמטרתה הגלויה והברורה הושגה והממלכתיות היהודית היא במוקד עניינה.

בכל אחת מהתקופות האלה שלט הלוך רוח מיוחד. התקופה של חיבת־ציון התאפיינה ברומנטיקה של משכילים 'חוזרים בתשובה', הציונות המדינית בשאיפה לגורמליזציה ואילו הציונות הקונסטרקטיבית היתה חדרה בנטייה לאוטופיה חברתית; זמני־חירום התאפיינו בנכונות למלחמה, ובתקופת הממלכתיות ניכרה השאיפה לגבש דפוסי חיים של חברה עצמאית. דומני שעתה אנו עומדים על סף התרקמות מגמה חדשה שאפשר לכנותה 'פוסט־ממלכתית', שמשמעותה פחות במעמדה של מדינת ישראל בתור סמל וגורם מלכד בעם היהודי.

ההוויה היהודית העולמית מתאפיינת, על סף שנת האלפיים, בשני קווי אופי מנוגדים. מצד אחד מעולם לא היתה היהדות העולמית כה מאוחדת מבחינה מדינית, ומצד שני אף פעם בעבר לא היתה היהדות כה מפוצלת מבחינה תרבותית. האחדות המדינית מתרכזת סביב תמיכה במדינת ישראל, התלכדות נגד מגמות נאו־פשיסטיות ועוד. אולם כל הנושאים הללו הם זמניים ותולפים, ולעומת זאת הממד התרבותי הוא מתמיד ואף ניכרת העמקה בפיצול. העם היהודי מפוצל ומפורד שתי וערב בין דתיים לחילונים, והדתיים מפולגים בין הזרמים השונים, שהקרע ביניהם הולך ומעמיק בשאלות גיור, נישואי תערובת והוק השבות; ישנו פער בין יהודים שהם חלק בלתי־נפרד מארצות הולדתם לבין אלה החיים במדינתם הריבונית־הלאומית ופער בין יהודים דוברי שפות שונות, התורמים לתרבות ארצותיהם ולא רק נהנים ממנה. האיוון בין האחדות המדינית מזה והפירוד התרבותי מזה עלול להתערער בעתיד, מפני שאינטרסים מדיניים חולפים ומשתנים ביתר מהירות מאשר מגמות ותהליכים

תרבותיים. כך לדוגמה חלף זמנו של המאבק למען יהודי ברית-המועצות, שהיה גורם מדיני מלכד בשעתו.

נוכח מגמות אלו, אם יהודי העולם מבקשים לשמור על זהות יהודית של עם יהודי בעל יחוד משלו, הם זקוקים לאידאולוגיה של מרד כנגד המציאות. מכל הזרמים והתנועות - מבין אלה שהתייצבו בזירות של העולם היהודי בעבר ובין אלה שגם עתה עדיין ממשיכים להיאבק על הייחוד היהודי - הציונות היא ההשקפה הכוללת ביותר. האורתודוקסיה היהודית הקנאית מייצגת רק חלק קטן מן העם והיא מרבה פירוד ככל שהיא מקצינה את עמדותיה; הזרמים הדתיים המודרניים, הרפורמים והקונסרווטיביים, אף הם מאגרים רק חלק מן היהודים; ואילו היהודים החילונים מבין יהודי התפוצות נותרו בלי אידאולוגיה מכוונת מלבד תמיכתם המדינית במדינת ישראל. הציונות היתה תנועה פלורליסטית, שהשכיחה בעבר לאגד בתוכה זרמים שונים ומנוגדים זה לזה על בסיס של מכנה לאומי משותף, וגם עתה היא יכולה להצליח בפעולה כזאת; אולם לשם כך עליה להעמיד במרכז התודעה היהודית הציונית רעיון שהיה מודחק עד כה - הצידוד באי-נורמליות.

במרוצת מאה שנות קיומה הבליטה הציונות במחשבתה ובמעשיה את מגמת הנורמליזציה הלאומית. מגמה זו היתה ביסוד הרעיון של השיבה אל המולדת ההיסטורית, החזרה אל עבודת הכפיים והפרודוקטיביות של המוני העם, והיא השפיעה גם על החתירה להקים חברה סוציאליסטית בארץ-ישראל, על המאבק המדיני למען זכות ההגדרה העצמית, על השאיפה להקנות אופי ממלכתי לחברה היישובית ועוד כהנה וכהנה.

היסוד האי-נורמלי, הייחודי, בא ליד ביטוי בעיקר בדרכים שהיא נקטה כדי להגשים את חזונותיה. כך השיבה אל הטבע נהפכה לאידאל ועבודת הכפיים היתה לערך ('דת-העבודה'), מלחמת המעמדות התגלגלה לכדי סוציאליזם קונסטרקטיבי, המעורבות הלאומית של תנועת הפועלים היתה לאוטופיה שתפנית ותנועת ההגירה ביקשה להיות קיבוץ גלויות. האמצעים האי-נורמליים קיימו את מטרות הנורמליזציה ובלעדיהם המטרות לא היו מושגות. מדינת ישראל לא היתה קמה, ולא היתה מחזיקה מעמד נוכח העוינות שהקיפה אותה, ללא ההתיישובות החקלאית, העבודה העברית, התנועה הקיבוצית והאידאולוגיה של קיבוץ הגלויות.

במהלך ההיסטוריה הכריעו המגמות הנורמליות את האמצעים הייחודיים והחברה במדינת היהודים דומה יותר ויותר לחברות אחרות. עתה, לנוכח המצב הקיים, הגיעה השעה לשנות את סדר הדברים: להציב לפני העם היהודי מגמות של 'אי-נורמליות', של עמידה על הייחודיות ודחיית הנורמליות, ולתמוך בהן ב'מעשים נורמליים'.

מבחינת יהודי התפוצות התפצים בכך, גיבוש תודעה של יחוד בחברה הנעשית יותר ויותר אחידה משמעו העלאת התחושה האתנית לדרגת הכרה לאומית כוללת. הכרה זו תהיה מעין הכרה מורדת כי העם היהודי הוא עם אחד, אף על פי שהוא אינו מרוכז ברובו בטריטוריה הלאומית שלו ולמרות העובדה שהוא אינו דתי ברובו והוא

דובר שפות רבות וחי בתרבויות שונות; ומשום היותו עם אחד אין בכוונתו להיכנע להתפתחות האובייקטיבית. כשם שאבות אבותיו נאבקו בשם הצוים הדתיים, הוא מורד עכשיו בשם עקרונות לאומיים.

מרד כזה מחייב לתוד את תודעת הגלות. במובנה המדיני והכלכלי בעלמה הגולה עם הבחירה שניתנה ליהודים לבוא אל ארצם הלאומית או להישאר במדינות הולדתם. אולם תודעת הגלות היא תנאי ליהדותם של אלה שבחרו בתפוצה, וכאן אין הכוונה לגלות במשמעה החברתי הכולל, בבחינת "בכל מקום של עוול ואי־צדק שם גלות"; אף לא רק לגולה במובנה הדתי-המסורתי – גלות השכינה והציפייה לימות המשיח; שכן השתמרות יהדותם של הבוחרים לחיות בתפוצה תתאפשר רק מתוך תודעת הגלות בתור ניסיון היסטורי כולל של עם יוצא דופן, שהוא מיעוט בכל מקום ונאבק על קיומו הקיבוצי. תודעת גלות זו אינה אוניוורסלית, אלא היא יחודית-לאומית.

רצונם המורד של היהודים לשמור על אחדותה של האומה מביא בהגיונו הפנימי להכרה כי מדינת ישראל היא מרכז האומה; שהרי אומה מפורדת, נטולת מסגרת טריטוריאלית ותרבותית אחת, זקוקה למוקד שיחבר בין חלקיה. שום תפוצה לא תוכל למלא את מקומה של ישראל בתפקיד היסטורי זה. אולם על פי אותו עיקרון אחדותי, כשם שיהודי התפוצות צריכים לטפח את המרכז, כן נדרשת ישראל לעודד את המגמות האוטונומיות, התרבותיות והרעיוניות בתפוצות. בכך ייווצר איזון אי-נורמלי בין תלות לעצמאות.

ההכרה במרכזיותה של מדינת ישראל מחייבת להבחין בין מדינה כארגון ביורוקרטי בעל תפקידים חיוניים נורמליים וחולשות טבעיות (הנובעות מעצם פעולתו בהיסטוריה) ובין המדינה בתור גוף המקיים ערכים יהודיים, נוצר את המסורת ההיסטורית, מחזק את אחדותו של העם ומגלם בעצם קיומו את שינוי מעמדם של היהודים בקרב העמים.

העלייה לארץ היא המעשה המקשר החשוב ביותר בין יהודי התפוצות ומדינת ישראל והיא גם הביטוי העליון של המרד נגד המציאות. גם כאשר העלייה מצומצמת – ואולי דווקא מפני צמצומה – ראוי שהיא תהיה בבת עינה של 'היהדות המורדת'. בצד העלייה יש להציב את לימוד השפה העברית במקום מרכזי; המאמץ שיושקע בלימוד שפה שאינה אופנתית ואינה מביאה רוב תועלת לשוקד עליה יהיה ביטוי עממי חשוב לרצון הקיום הקיבוצי.

לבסוף, העיקרון האי-נורמלי האחרון, הקושר ומאגד את הקודמים לו, הוא הזכות השווה להתערבות הדדית. והדברים נוגעים לתחומים כגון מעמד הדת בחברה, החינוך היהודי, הריבוי הטבעי, העלייה וההגירה והבטחת אופיה היהודי של מדינת ישראל. ברור שמחשבה פורה בתחומים אלו תוכל להתפתח ולהשפיע רק במסגרת תנועה כלל-יהודית.

עיקרון זה חשוב במיוחד עתה לנוכח ההתפתחויות המדיניות באזורנו. יש לקוות שתהליך השלום יסתיים בדור הזה, ואז מבחינה מדינית ייפתח העידן 'הפוסט-ציוני' בתולדותיה של מדינת ישראל. עם הסדרי השלום תגיע הציונות אל אחד מהשגיה הגדולים, אל יעד שהיא חתרה אליו קרוב למאה שנים. הסכם עם העולם הערבי יפתח

אפוא תקופה היסטורית חדשה ביתסים בין העמים באזור, אולם השגת מטרה 'פוסט-ציונית' במישור המדיני תעלה שאלות לגבי המשמעות הלאומית של חיי היהודים במדינת ישראל ולגבי תוכנם התרבותי.

במרוצת מאה השנים האחרונות עיצבה עצמה החברה היהודית בארץ-ישראל על פי הכרתה הרעיונית, יעדיה הלאומיים וצרכיה הסובייקטיביים בתור גוף נפרד ושונה מסביבתה המזרח תיכונית. בחירה זו נתמכה בתחושת המצור שקיננה בתוככי החברה היהודית ולא הרפתה ממנה בכל אותו הזמן. ההתנגדות הנחרצת והאלימה של הערבים לקיומה של ישות יהודית-ציונית באזור זה חזרה ותיקה פעם אחר פעם את תחושת המצור ואת הנטייה להתבדל מן העמים השכנים.

בין שתוצה ובין שתמאן, לאחר השינוי הצפוי במערכת היחסים האזורית תיפתח החברה היהודית בישראל למגוון רחב של מגעים עם החברה הערבית המוסלמית שמסביבה. כמוקדם או במאוחר תורגש השפעתו של תהליך זה בתחומי הכלכלה, החברה והתרבות. התפתחות טבעית זו תהיה אחד הביטויים של נרמול הקיום הלאומי היהודי במזרח התיכון, אולם היא גם עלולה להטיל את החברה היהודית אל תוך משבר היות גוסף על אלה המאפיינים אותה כבר עתה. כך, בצד השאלות הנוגעות לאופיה התלונני או הדתי של המדינה, דמותה היהודית-לאומית או הישראלית-אזרחית, מעמדה בתור מרכז העם היהודי בעולם או ישות טריטוריאלית גרדא - יתוסף גם המתח בדבר זהותה המערבית או המזרחית.

שאלה זו כוללת בתוכה לבטים לגבי כיווני ההתפתחות התרבותית והחברתית והיא אינה חדשה. היא ליוותה את התנועה הציונית מראשית ההתיישבות ובניין היישוב החדש בארץ-ישראל בסוף המאה התשע-עשרה. כבר אז החל הוויכוח בין אלה שביקשו לתדש את התרבות היהודית תוך השתלבות בתרבות המזרח לבין אלה ששמירת מאפייניה היהודיים-האירופיים של תרבות זו היתה בעיניהם תנאי לחידושה. בתקופות שונות נחלקו על כך בינם לבין זולתם ובינם לבין עצמם המשכילים בעלייה הראשונה והשנייה, כגון זאב ז'בוטינסקי, מקס נורדאו, ארתור רופין, דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון ואחרים. ההתדיינות נמשכה עד הקמת המדינה ואחריה, עם הסערה שקמה עקב הופעתם של 'הכנענים' בראשית שנות החמישים. אומנם הוויכוח הזה היה חשוב, אולם לא היתה לו משמעות היסטורית, מפאת המצור הכמעט-מוחלט סביב החברה היהודית בתקופת היישוב ובמשך קרוב לחמישים שנותיה הראשונות של מדינת ישראל.

עתה קיים סיכוי שהתנאים האלה ישתנו והוויכוח שהיה מעניין בעבר יהיה בעתיד גם רב-תשיבות מן הבחינה ההיסטורית. במרכזו של דיון זה תעמוד בוודאי השאלה כיצד תוכל החברה הישראלית, נוכח אופי תרבותה והאינטרסים הכלכליים והמדיניים שלה, למצוא את האיוון המתאים בין ההשתלבות הטבעית במזרח, שהיא שייכת אליו מבחינה טריטוריאלית ותרבותית, ובין הקשר ההכרתי אל המערב, שהיא שייכת אליו מבחינה רעיונית ומבחינת המבנה החברתי שלה.

מדינת ישראל עוצבה על פי הרפוסים של תרבות המערב בגרסתה המזרח אירופית. אומנם גרסה זו לא קיפלה בתוכה הפנמה מלאה של תרבות המערב וערכיה, אולם גם

כך הושרשו בתברה הישראלית אחדים מעיקריה החשובים. עיצוב המדינה על פי הדפוסים של תרבות המערב היה בלתי-נמנע, אולם אימוצם חולל שסעים וקרעים פנימיים שלא הגלילו עדיין. עתה, לקראת העתיד, ההתקרבות ההכרחית אל תרבות המזרח עלולה להגביר עוד יותר את המתחים שלא נעלמו. לפיכך תידרש מאתנו מחשבה מקדימה כדי למצוא איזון מתאים ופורה בין ההשתלבות במזרח מזה והקשר למערב מזה. ספינתה של החברה הישראלית עלולה להיסחף יתר על המידה בזרם החיים היומיומיים, ועל כן היא זקוקה לעוגן חזק שיצב אותה במרכז הזרימה של ההיסטוריה.

העוגן הבטוח ביותר הוא הקשר בין החברה היהודית-ישראלית ובין קיבוצי היהודים בתפוצות. קשר זה אינו רק רגשי, רתי או היסטורי, כי אם גם אינטרסנטי-קיומי במובן הלאומי. מצד אחד, בלי קשר עם מדינת ישראל תתקשה יהדות התפוצות להתקיים בארצות המערב החופשיות בתור קולקטיב אתני-דתי וגם לאומי. מצד שני, בלי הקשר התרבותי עם יהודי התפוצות תעמוד החברה הישראלית למול סכנה של סגירות גטואית.

עד לתקופה האחרונה מומש הקשר הזה באמצעות הסוכנות היהודית. היא איגדה בתוכה את התנועה הציונית ואת ארגוני המגבית היהודיים המקומיים בארצות השונות, שקיבלו על עצמם את עיקרי הרעיון הציוני בלי להיות חלק מן התנועה הציונית עצמה. בזמן האחרון נשמעות תוכניות שונות ליצור מסגרת חדשה לעם היהודי - מסגרת 'פוסט-ציונית'. אין בכוונתי להידרש להצעות אלו כאן, ואסתפק בקביעה כי לעם היהודי דרוש חידוש של האידאולוגיה הציונית, או מה שאני מכנה חידושה של 'חיבת ציון', שיש לה עדיין מסר הנוגע לתקופה הנוכחית.

כאמור, הציונות מאז חיבת-ציון ועד עצם היום הזה היא האידאה וגם הארגון הפלורליסטיים ביותר בעם היהודי. התנועה הציונית היא ארגון שעמד במבחן ההיסטוריה, למול נפתולי אמונה והשקפת עולם וקשיי מדיניות והגשמה. אולם כיום המציאות היהודית השתנתה ועל כן הציונות זקוקה להגדרה חדשה, כפי שקרה בעבר, כאשר השתנתה המציאות. בסיטואציה היסטורית חדשה זו נחוץ להחיות את האידאה של חיבת-ציון, שקבעה את גורלו הלאומי של העם היהודי בתקופה שהחלה בסוף המאה התשע-עשרה והסתיימה במלחמת העולם הראשונה.

אבני היסוד של אידאה זו הם גיבוש התודעה הלאומית היהודית והעמדתה על שורשים היסטוריים ועל עקרונות מודרניים; הפיכת ארץ-ישראל העברית למרכז של ההווה היהודית העולמית; ההכרה כי באורח פרדוקסלי חברה פתוחה שיהודים חיים בה מסוכנת לעצם קיומו של הקולקטיב היהודי - היחיד היהודי יוצא מן הגלות, ואילו הכלל היהודי עדיין מצוי בה, שכן לא המצוקה היא המאימת עליו, אלא דווקא הרווחה; הגברת החינוך היהודי-העברי בתור גורם מקשר בין התרבויות היהודיות השונות; וכן העמדת העלייה על עקרונות הבחירה של היחיד, להבדיל מעליית מצוקה של יהודים שנפלטו, גורשו או ברחו מארצות מגוריהם ועתה מדינת ישראל הריבונית פתוחה לפנייהם.

לכאורה נתפסתי למחשבה אי-היסטורית במהותה; שהרי העם היהודי חי היום

במציאות שונה לחלוטין מזו שהצמיחה את תנועת חיבת-ציון בשנות השמונים של המאה הקודמת. במרוצת מאה השנים שחלפו נוצרו ריכוזים יהודיים גדולים בארצות המערב החופשיות, פקדה אותנו השואה האיומה, שחיסלה את רוב יהודי אירופה ועמם גם את עיקר מצוקתם, וקמה מדינת ישראל שהעניקה את ממד הגורמליות לקיומו של עמנו.

אף על פי כן, ישנו דמיון מסוים בין שני המצבים ההיסטוריים, והוא מתבטא באפשרות הבחירה שניתנה להמוני העם היהודי. מסוף המאה התשע-עשרה ועד אמצע שנות העשרים למאה הנוכחית עמדה לרשותם של יהודי מזרח אירופה האפשרות לבחור בין הישארות במקום הולדתם ובין הגירה לארצות-הברית ואפילו עלייה לארץ-ישראל, אם כי לא היתה אפשרות ממשית של עלייה המונית לארץ-ישראל באותה התקופה. ובמה בחרו היהודים רדופי המצוקה? התשובה ידועה לכל.

גם היום, וביתר שאת, היהודים יכולים לבחור. הדברים כאן אינם נוגעים ליהודים החיים בארצות שעדיין שוררת בהן מצוקה, אלא ליהודי המערב החופשי. במצב זה, כאשר לצד החירות לבחור נוספה דרך קלה יחסית של התבוללות בחברה הכללית, הולכת ופוחתת 'מצוקת היהודים' וגוברת 'מצוקת היהדות', כביטוי הקלסי של אחד העם. לפיכך אנו אומרים כי דרושה חיבת-ציון חדשה, שהרי חיבת-ציון הראשונה קמה קודם כל להביא מזור למצוקתה של היהדות הניצבת למול סכנת התבוללות אישית, התפרדות בין מרכזים יהודיים ופיחות הכבוד העצמי של הפרט והכלל. דומה כי מבחינת הסכנות הללו אין תקדים לתקופה הנוכחית בתולדות עמנו - הן גראות עתה מוחשיות ביותר וגם התחזית לעתיד אינה מבשרת טובות.

הקריאה להקים את 'חיבת ציון חדשה' מכוונת לרעיון ולא לתנועה; חיבת-ציון ההיסטורית היתה תנועה שכשלה ורעיון שהצליח. היא כשלה משום שלא צמחה מתוכה מנהיגות כלל-לאומית; הואיל ולא הצליחה לאחד את יהודי מזרח אירופה ומערבה במאמץ משותף; ומשום שלא ידעה לגייס אמצעים כספיים נאותים כדי לסייע למתיישבי העלייה הראשונה, שניצלו הודות לפטרנליזם הלאומי של הברון רוטשילד. לעומת זאת, כאמור, רעיונה של חיבת-ציון הצלית, ומאו יסודה של התנועה היא ועד עצם היום הזה יש תוקף לעקרונותיה הלאומיים והם אכן ניצבים במוקד הדיון הציבורי היהודי. את אלה יש לחזור ולהעמיק עתה, לחדר ולגבש אותם ולהסיק את המסקנות הארגוניות המעשיות המשתמעות מהם.

במציאות כזאת רק נוסחה כוללת של הלאומיות היהודית יכולה ליצור מסגרת ערכית מלכדת. לעומת זאת, יש סכנה מרובה בנוסחה הקובעת כי יחודו של העם מתמצה באמונתו ובתורתו, זו שהרדיקליזם האורתודוקסי נושא אותה כיום ברמה ואף יש לה תומכים בקרב האקטיביסטים הדתיים-הציוניים; שהרי הגיונה הפנימי יביא לצמצום הקפו של העם היהודי ולפיצולו הסופי לקטגוריות נפרדות. התוצאה תהיה לא רק ביטול קיומו של העם היהודי בתור ישות כלל-עולמית, אלא אף הפיכת האמונה היהודית לדת בנוסח הנצרות או האסלאם, שתהיה מורכבת מזומי אמונה רבים ושונים. במקום לסכן את אחדות האומה היהודית, ראוי כי היהודים הלאומיים הלא-דתיים מזה והדתיים הציוניים מזה יתורו אחר פשרה פוליטית-מעשית ולא דווקא

עקרונית-רעיונית. במובן זה אפשר להפיק לקח מנסיונה של חיבת-ציון ההיסטורית, שהיה קשה ורב-לבטים, אבל לא חסר הצלחה.

במצב ההיסטורי החדש שנוצר מאה שנה אחרי שחיבת-ציון חדלה להתקיים כתנועה, המדינה הציונית היא שתעמוד במרכז ההווה היהודית; שהרי מדינת ישראל עדיין נאבקת עם כמה בעיות מרכזיות שהציונות התמודדה עמן, ומבחינה ציונית הגדולה שבהן - בקהפה, באיכותה ובסמליותה - היא העלייה מרוסיה ומן הרפובליקות שמסביב לה. קליטתה של עלייה זו והתמזגותה בחברה היהודית-ישראלית היא משימה לדור אחד או שניים לפחות.

זאת ועוד: ישראל היא מדינה ציונית, משום שהיא עדיין מוקד התייחסות לאומי לרוב העם היהודי בתפוצותיו, בהזדהות עמה ובביקורת עליה. אומנם אפשר לטעון כי מכמה בחינות החברה בישראל הגיעה אל השלב 'הפוסט-ציוני', לחיוב ולשלילה מן ההבט הציוני; אולם אין להתעלם מן העובדה כי בתור ארגון חברתי ישראל היא מדינה יהודית-ציונית המקיימת את חוק השבות ובכך מבטאת את הריבונות היהודית והותרת לשמור על אחדותו של העם היהודי המפורז. מבחינה זו, שאלות יסוד שהעסיקו את הציונות מאז היווסדה, הן ביחסיה עם הסביבה והן במערכת היחסים הפנימיים, מונחות עדיין על סדר היום של מדינת ישראל ויהדות התפוצות.

בסיכום ייאמר כי הציונות, החל מחיבת-ציון ועד הקמתה של מדינת ישראל, יסודה בפשרה וקיומה בפשרה. עיקרון זה של פשרה קידם אותה משלב אל שלב בתולדותיה. הקיום הקולקטיבי היהודי כיום זקוק לאתוס של אחדות, שיסודו אינו יכול להיות אלא 'פשרה מקדמת', זו שאינה פתרון מעשי בלבד למקבילית של כוחות ואינטרסים פוליטיים, אלא היא עיקרון שהחיים הקולקטיביים בנויים עליו בחברה וולונטרית. ואכן, הישות היהודית הכלל-עולמית היא גילוי מובהק של וולונטריות, שהרי היא התאגדות לא-כפויה הנשענת בעיקר על השתייכות רצונית ומבטאת את שאיפתן של קבוצות מגוונות להיות חלק מן הכלל היהודי. שאיפה זו עצמה היא מציאות היסטורית, וכל עוד היא אכן מתקיימת, היא זקוקה למסגרת רעיונית ולדפוסי תרבות שיהיו מכנה משותף להגשמתה ולטיפות לכידותו של 'כלל ישראל'; וכדי שאותו 'כלל ישראל' יהיה מקיף ורחב ככל האפשר, ראוי שהמכנה המשותף הזה יהיה דווקא מזערי ככל האפשר, כדי שפחות קבוצות יוצאו אל 'מחוץ לגדר' ועם זה תישמר מידה של לכידות לאומית.

הנה כי כן, נוכל לסיים מסה זו בקביעה כי אומנם השגיה של הציונות הובילו אל השלב 'הפוסט-ציוני', אולם דווקא משום כך, לשם אחדותו העם היהודי זקוק כיום לציונות יותר מאשר בעבר. תנועת חיבת-ציון העניקה לעם היהודי את הרעיון הלאומי; 'הציונות המדינית' העמידה לרשותו ארגון פוליטי עולמי; הציונות של 'עבודת ההווה' חינכה אותו למאבק על זכויותיו הלאומיות; 'הציונות הפלשתינאית' יצרה את האתוס של החלוציות הבונה והלוחמת; ואילו כיום היהודים הרוצים לשמור על 'כלל ישראל' זקוקים לאתוס של אחדות, שיהיה מושתת

על פשרה בין תורת המרכז של אחד העם לתורת המרכזים של דובנוב. כוונת הפשרה הזאת תהיה ליצור מעין 'פרציה יהודית-ציונית', שתהיה מורכבת ממרכזים אתניים-דתיים, אוטונומיים אך מקושרים אל המרכז הלאומי במדינת ישראל. הצורך במרכז הלאומי ובמרכזים האוטונומיים נובע מעובדת פיזורו של העם היהודי ומעצם רצונו לקיים את לכידותו. המרכז במדינת ישראל ינקז אליו את תשומת הלב ואת המאמץ הלאומי בכל השאלות הנוגעות ל'כלל ישראל', ואילו המרכזים בתפוצות, באורח טבעי, יתמודדו עם הבעיות המיוחדות לכל אחד מהם. כך, למשל, שאלות בדבר היחס בין דת ומדינה, מי הוא יהודי ואופיה היהודי של מדינת ישראל נוגעות לכלל העם היהודי, כלומר גם לתפוצות; ואילו השאלות בדבר אופיה של החברה היהודית בתפוצות מסורות להכרעתה של כל אחת מן הקהילות השונות, עד כמה שהן מועלות בקשרים חברתיים והתרבותיים הייחודיים להן, אולם הבעיות המגוונות של התפוצות הן גם חלק חשוב ממכלול השאלות העומדות להכרעתו של הקולקטיב היהודי, ועל כן הן גם עניינה של מדינת ישראל.

כך ייווצר אפוא הבסיס להדדיות הלאומית מתוך העניין של יהודי התפוצות בנעשה במדינת ישראל ומתוך העניין של הישראלים במגמות המתחוללות בתפוצות. הדדיות זו היא עיקרה של 'עבודת הווה בת ימינו' של הציונות. מטרתה, כמו בעבר, לקיים את 'כלל ישראל' במצב של שינויים דינמיים. על כן, כמו בעבר, דרושה 'חיבת ציון חדשה'. גם אם קיים ספק בדבר האפשרות לשמור על האחדות, הייחוד וההמשכיות של העם היהודי, אין ספק בדבר חיוניותו הלאומית של הייעוד ההיסטורי הזה ועל כן איננו פטורים מן הניסיון להגשים אותו.